

*Константинов Андрій Костянтинович,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

*Беляневич Олена Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАННЯ ЗАЯВИ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ (ПРАВОВУ) ДОПОМОГУ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті аналізується проблематика відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу в господарському судочинстві з урахуванням актуальності та прогресивних підходів до вирішення цього питання в правозастосовній практиці. Зазначається, що забезпечення права на правову допомогу є конституційною гарантією, а витрати на адвокатські послуги можуть бути відшкодовані в разі визнання їх розумними та обґрунтованими. Проаналізовано норми господарського процесуального законодавства України про відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу та їх тлумачення Верховним Судом та наголошено на обов'язку сторін надати суду докази цих витрат, а також на важливості їх співмірності з складністю та характером справи. Розглядаються висновки Верховного Суду щодо подання заяв про ухвалення додаткового рішення в частині витрат на професійну правничу (правову) допомогу і надання доказів таких витрат після ухвалення судового рішення по суті справи. Звернено увагу на те, що дефіцит доказів надсилання заяви іншої стороні може вплинути на розгляд заяви про відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу. Висвітлено важливість дотримання форми та змісту письмових заяв, клопотань та заперечень з процесуальних питань відповідно до закону. Аналізується відповідальність сторін за недотримання цих вимог, що може призвести до повернення заяви без розгляду. Підкреслено, що принцип співмірності витрат на адвокатську допомогу важливий для забезпечення балансу між правом на ефективний захист у суді та розумною вартістю правової допомоги. Звернено увагу на те, що вимога до обґрунтованості витрат відповідає принципам розумності, справедливості та пропорційності, забезпечуючи рівновагу і справедливість у господарському судочинстві. Запропоновано комплексний підхід до вирішення проблеми відшкодування витрат на професійну правничу допомогу у господарському процесі з підкресленням важливості дотримання сторонами процесуальних вимог та принципів для забезпечення справедливого та ефективного захисту прав й інтересів учасників судового процесу.

***Ключові слова:** судовий захист, відшкодування витрат, професійна правнича допомога, господарський процес, рішення суду, заява про відшкодування витрат, принцип співмірності, пропорційності та розумності.*

Постановка проблеми та її актуальність. В Україні як демократичній та правовій державі конституційно закріплене право на правову допомогу. Проте визначення порядку відшкодування витрат на таку допомогу залишається невизначеним і потребує детального розгляду. Особливо важливим є встановлення

механізму визначення обґрунтованості та співмірності витрат на професійну правничу допомогу з метою дотримання принципу правової визначеності. Актуальність дослідження визначається необхідністю врегулювання порядку та умов відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу сторонам, на користь яких ухвалено судові рішення. Аналіз судової практики й визначення вимог до документального підтвердження витрат на допомогу адвоката є важливим кроком у розв'язанні цієї проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання відшкодування витрат на професійну правничу допомогу були предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених, зокрема С. А. Колісника, К. В. Несіна, О. Б. Гнатів, О. Ф. Свіріна, Д. С. Рябова, С. Е. Устюшенко та О. В. Богомол. У працях зазначених вчених подано визначення поняття інституту судових витрат, проаналізована їх сутність, юридична природа, механізм визначення, доведення, розподілу та відшкодування витрат на правничу допомогу, проте невирішеним є питання щодо механізму подання стороною та розгляду судом заяви про відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу.

Мета статті полягає у дослідженні проблем відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві України та визначення ефективних механізмів врегулювання цього процесу, зокрема для удосконалення процедур відшкодування судових витрат, що сприятиме покращенню якості правосуддя та забезпеченню рівних можливостей для всіх учасників господарських справ.

Виклад основного матеріалу. Право на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість особи одержати юридичні (правові) послуги [1].

Конституційний Суд України в рішенні від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 зазначив: «Важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній, правовій державі відведено праву особи на правову допомогу, закріпленому у статті 59 Конституції України. Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. У контексті частини першої цієї статті “кожен має право на правову допомогу” поняття “кожен” охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [2].

Водночас положення частини першої статті 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» треба також розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [1].

Водночас Конституційний Суд у рішенні у справі про право на правову допомогу від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 зазначив, що «...гарантування кожному права на правову допомогу в контексті частини другої статті 3, статті 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня. Такі обов'язки обумовлюють необхідність визначення в законах України, інших правових актах порядку, умов і способів надання цієї допомоги...» [1].

Право на відшкодування витрат на правничу допомогу закріплене в одному із основних принципів господарського судочинства, а саме відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення (пункт 12 частини 3 статті 2 Господарського процесуального кодексу, далі – ГПК України) [3].

Безсумнівно, одною з основних цілей закріплення цього принципу в процесуальному законі є гарантування особі, на користь якої прийнято судове рішення, відшкодування витрачених нею коштів на залучення адвоката у ролі представника (захисника), з метою забезпечення їй можливості ефективно захистити свої права в судовому процесі або ефективно відстояти свої інтереси у випадку непідтвердженого позову, що до неї подано.

Визначення, доведення, розподіл і відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу, а також відповідний цьому процесу механізм, знаходять закріплення у восьмій главі Господарського процесуального кодексу України під назвою «Судові витрати».

Судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи. До витрат, пов'язаних із розглядом справи, належать витрати на професійну правничу допомогу (частина 1 та пункт 1 частини 3 статті 123 ГПК України) [3].

Згідно з частинами 1, 2 статті 126 ГПК України витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави. За результатами розгляду справи витрати на професійну правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами [3].

Водночас відшкодування таких витрат за рахунок іншої сторони не є беззаперечним і безумовним, оскільки таким правом може скористатись лише осо-

ба, на користь якої ухвалене судове рішення та яка бажає отримати їх за рахунок іншої сторони, зокрема, шляхом заявлення такого права в суді.

Вказаний механізм передбачений частинами 1, 2 статті 124 ГПК, яким визначено, що разом з першою заявою по суті спору кожна сторона подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи. У разі неподання стороною попереднього розрахунку суми судових витрат суд може відмовити їй у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору [3]. Водночас подання стороною разом з першою заявою по суті спору попереднього (орієнтовного) розрахунку суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи, є важливою, однак не останньою, умовою забезпечення можливості такого відшкодування судом.

Згідно з ч. 8 ст. 129 ГПК України розмір судових витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо). Такі докази подаються до закінчення судових дебатів у справі або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду, за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву. У разі неподання відповідних доказів протягом встановленого строку така заява залишається без розгляду [3].

Отже, розгляд судом питання про відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу можливий лише після вчинення стороною певної процесуальної дії, зокрема подання з першою заявою по суті спору попереднього (орієнтовного) розрахунку суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи та подання відповідних доказів до закінчення судових дебатів у справі або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду, за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву.

Відтак законодавець передбачив право сторони на подання доказів понесених витрат після ухвалення рішення, що є цілком логічним та правильним, оскільки нерідко клієнт та адвокат за умовами договору доходять домовленості про погодинну оплату послуг останнього, а відтак і за затрачений час на відвідування та перебування в судовому засіданні. Відтак, варто зауважити, що за умови подання доказів після ухвалення рішення суду у визначений процесуальним законом строк суд для вирішення питання відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу ухвалює додаткове рішення (ч. 3 ст. 221, п. 3 ч. 1 ст. 244 ГПК України).

Натомість у судовій практиці виникає низка проблемних питань щодо застосування цієї норми Господарського процесуального кодексу України, зокрема у наданні доказів надсилання відповідної заяви про відшкодування витрат на

професійну правничу (правову) допомогу іншій стороні, з якої планується таке відшкодування.

Так, Верховний Суд в ухвалі від 16 жовтня 2023 року у справі № 626/133/21 (провадження № 61-12756ск23) зауважив, що заява про ухвалення додаткового рішення є заявою з процесуальних питань [4].

Тож подання учасником справи заяви про ухвалення додаткового рішення про стягнення витрат на професійну правничу (правову) допомогу потрібно здійснювати із дотриманням вимог ГПК України, встановлених для подання клопотань (заяв) з процесуальних питань.

Заяви, клопотання і заперечення подаються та розглядаються в порядку, встановленому цим Кодексом. У випадках, коли цим Кодексом такий порядок не встановлено, він встановлюється судом (частина третя статті 169 ГПК України). Загальні вимоги до форми та змісту письмової заяви, клопотання, заперечення з процесуальних питань визначені у статті 170 ГПК України. Відповідно до ч. 2 ст. 170 ГПК України, письмова заява, клопотання чи заперечення підписується заявником або його представником. До заяви, скарги, клопотання чи заперечення, що подається на стадії виконання судового рішення, зокрема в процесі здійснення судового контролю за виконанням судових рішень, додаються докази їх надсилання (надання) іншим учасникам справи (провадження) з урахуванням положень статті 42 цього Кодексу. Згідно з частиною четвертою статті 170 ГПК України суд, встановивши, що письмову заяву (клопотання, заперечення) подано без дотримання вимог частини першої або другої цієї статті, повертає її заявнику без розгляду [3].

Зазначені наслідки недотримання вищевказаних норм під час вирішення питання відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу відображені в ухвалах та постановах Верховного Суду. Так, встановивши порушення позивачем установленого процесуальним законом порядку пред'явлення до відшкодування витрат на правничу допомогу, а саме ненаправлення позивачем на адреси інших учасників справи (відповідачів) документів, які підтверджують понесені витрати на правничу допомогу, що позбавило відповідачів можливості подати до суду клопотання про неспівмірність розміру таких витрат, суд повертає без розгляду заяву позивача про стягнення витрат на професійну правничу допомогу [5].

Аналогічна практика вирішення заяв про ухвалення додаткового рішення, до яких заявники не додали докази надіслання (ненадання) іншим учасникам такої заяви з доданими до неї додатками, сформована Верховним Судом в ухвалах від 25 лютого 2021 року у справі № 906/977/19, від 01 вересня 2022 року у справі № 759/13013/14-ц (провадження № 61-14029св21), від 16 січня 2023 року у справі № 640/23065/14 (провадження № 61-1456ск21), від 02 лютого 2023 року

у справі № 466/1403/20 (провадження № 61-10035св22), від 27 березня 2023 року у справі № 756/820/20 (провадження № 61-8952св22) на стадії касаційного розгляду справи.

На думку О. В. Богомол, обов'язок доведення розумності чи нерозумності витрат на адвоката повинен покладатися на кожну зі сторін, яка посилається на відповідні обставини, як на підставу своїх вимог та заперечень. Активну позицію у цьому питанні повинен також займати господарський суд, який вправі попередити порушення прав суб'єктів господарювання у разі спроби стягнення необґрунтованих за розміром витрат на адвоката [7, с. 194]. Водночас, як зазначає С. Е. Устюшенко, вимога щодо забезпечення співмірності витрат на оплату послуг адвоката цілком відповідає принципам розумності, справедливості та пропорційності [6, с. 91].

У контексті витрат на професійну правничу допомогу співмірність передбачає, що витрати, які сторона зазначає для відшкодування, повинні бути розумними та обґрунтованими. Принцип співмірності важливий для того, щоб забезпечити рівновагу між правом на ефективний захист у суді та вартістю отримання правової допомоги.

Важливо звернути увагу, що за відсутності заперечень іншої сторони, з якої планується стягнення витрат на професійну правничу (правову) допомогу, суд, зменшуючи такі витрати на користь особи, яка про них заявила, втручатиметься у договірні відносини між клієнтом та адвокатом, що суперечитиме принципу свободи договору.

Отже, з системного аналізу вказаних норм ГПК, правових висновків Верховного Суду та висловлених думок науковців можна висувати, що застосування судом рішення, як-от залишення заяви про відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу, без розгляду, через недотримання стороною обов'язку надати суду докази направлення на адреси інших учасників справи документів, які підтверджують понесені витрати на правничу допомогу, не є надмірним формалізмом, а є забезпеченням принципу змагальності сторін, який висвітлений у статті 13 ГПК України та передбачає рівність прав усіх учасників справи щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених цим Кодексом, та недопущення самотійного необґрунтованого втручання у договірні відносини між клієнтом та адвокатом з боку суду.

Висновки. Забезпечення права на професійну правничу (правову) допомогу є конституційною гарантією, а їх витрати можуть бути відшкодовані у разі визнання їх розумними та обґрунтованими. Результати розгляду Верховним Судом справ щодо подання заяв про ухвалення додаткового рішення та надання доказів витрат після ухвалення судового рішення вказують на важливість за-

безпечення документальних доказів та дотримання встановлених законом процедурних вимог.

Важливо підкреслити обов'язок сторони надати докази витрат на професійну правничу (правову) допомогу як суду, так і направити їх іншим сторонам у справі для надання можливості таким висловити свої заперечення щодо можливої неспівмірності таких витрат. Такий комплексний підхід до проблеми відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу у господарському процесі, враховуючи дотримання процесуальних вимог та принципів, є ключовим для забезпечення справедливого й ефективного захисту прав та інтересів учасників судового процесу. Пропонується внести зміни до ГПК України, доповнивши ч. 1 ст. 221 ГПК України абзацом другим та третім такого змісту: «До заяви про ухвалення додаткового рішення додаються докази її надсилання (надання) іншим учасникам справи (провадження) з урахуванням положень статті 42 цього Кодексу. Суд, встановивши, що заяву про ухвалення додаткового рішення подано без додержання вимог частини першої статті, повертає її заявнику без розгляду».

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009.
3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
4. Ухвала Верховного Суду від 16 жовтня 2023 року в справі № 626/133/21 (провадження № 61-12756ск23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114796250>
5. Постанова Верховного Суду від 21 вересня 2022 року у справі № 725/1301/21 (провадження № 61-20691св21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106530365>
6. Устюшенко С. Е. Судові витрати в цивільному процесі України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.
7. Богомол О. В. Судові витрати у господарському судочинстві України: монографія. Київ, 2015.

Andrii Konstantynov, Olena Belianevych. Features of filing a claim for reimbursement of expenses for professional legal assistance in commercial litigation

The article analyzes the issues of reimbursement of costs for professional legal assistance in economic proceedings, taking into account the relevance and progressive approaches to addressing this issue in legal practice. It is noted that ensuring the right to legal aid is a constitutional guarantee, and the costs of legal services can be reimbursed if they are recognized as reasonable and jus-

tified. The norms of Ukrainian economic procedural legislation on the reimbursement of costs for professional legal assistance are analyzed, as well as their interpretation by the Supreme Court. The emphasis is placed on the duty of the parties to provide the court with evidence of these costs and the importance of their proportionality to the complexity and nature of the case. The conclusions of the Supreme Court regarding the submission of applications for the adoption of an additional decision on the costs of professional legal assistance and the provision of evidence of such costs after the adoption of the main court decision are considered. Attention is drawn to the fact that a lack of evidence of sending the application to the other party may affect the consideration of the application for reimbursement of costs for professional legal assistance. The importance of complying with the form and content of written statements, motions, and objections on procedural matters in accordance with the law is highlighted. The responsibility of the parties for non-compliance with these requirements, which may lead to the return of the application without consideration, is analyzed. It is emphasized that the principle of proportionality of costs for legal assistance is important to balance the right to effective protection in court and the reasonable cost of legal assistance. The requirement for the justification of costs corresponds to the principles of reasonableness, fairness, and proportionality, ensuring balance and justice in economic proceedings. A comprehensive approach to addressing the issue of reimbursement of costs for professional legal assistance in economic proceedings is proposed, emphasizing the importance of compliance with procedural requirements and principles by the parties to ensure fair and effective protection of rights and interests of participants in the judicial process.

Keywords: *judicial protection, reimbursement of costs, professional legal assistance, economic proceedings, court decision, application for reimbursement of costs, principle of proportionality, fairness, and reasonableness.*

УДК 340.134 (477)

DOI 10.31558/2786-5835.2023.2.12

Матвєєва Юлія Іванівна,

*кандидат юридичних наук, ст. викладачка
кафедри загальнотеоретичного правознавства
та публічного права,*

*завідувачка Навчальної лабораторії «Правнича клініка»
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1129-3470>

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Статтю присвячено дослідженню розвитку права і міжнародного права, зокрема після жахливих подій Другої світової війни. Акцентовано на тих кардинальних змінах, які відбулись у міжнародному праві після Нюрнберзького процесу: виведення людини на світову арену, зміна акцентів у визнанні людини як найвищої цінності, яка має право на захист, і цілий спектр прав людини, яка стає самостійним суб'єктом міжнародного права.

*Зазначаються основні проблемні аспекти Нюрнберзького процесу: винесення вироків про притягнення винних до кримінальної відповідальності всупереч принципу *Nullum crimen, Nulla poena sine lege* (немає злочину і відповідальності без закону). Аналізується широкий підхід до розуміння цього принципу, який не зводиться виключно до необхідності передба-*